

«ریتم» در موسیقی ایران

فرهاد فخرالدینی

مقدمه

موسیقی کشور عزیز ما یکی از اصیلترین و دست نخورده ترین موسیقی‌های روی زمین میباشد چه صداهاى موجود در این موسیقی که هم اکنون مورد استفاده موسیقیدانان قرار میگیرد در روی تنبور خراسان که روش پرده بندی آنرا ابونصر فارابی^۱ شرح داده و توسط اینجانب با راهنمایی آقای دکتر برکشلی پرده بندی شده و موجود است نشان میدهد که گام موسیقی ایران منطبق بر گام تنبور خراسان است مسلماً تنبور خراسان قبل از فارابی هم موجود بوده است و ابونصر فارابی پرده بندی آنرا شرح داده است .

البته دلایل زیادی بر قدمت و اصالت موسیقی ایران میتوان آورد که شاید

۱- ۲۶۰ - ۳۳۹ هجری قمری .

از موضوع رساله اینجانب خارج باشد . بدون شك این موسیقی بکرو دست
نخورده دارای نکات مبهم و گنگی است و تحقیق در اطراف آن و روشن کردن
اسرار نهفته آن یکی از کارهای اساسی و لازم بنظر میرسد .

دانشجویان رشته موزیکولوژی هر يك بسهم خود موضوعی را انتخاب
نموده اند و سعی کرده اند که قدمی جلوتر نهاده و موسیقی ملی خود را بهتر بشناسند.
موضوعی که اینجانب جهت مطالعه و تحقیق در اطراف آن انتخاب نموده ام
« ریتم در موسیقی ایران » و از آنجائیکه در این زمینه تا کنون تحقیق و تجسس
زیادی نشده است و از نظر منابع فقیر میباشد امیدوارم که اهل فن از معایبی که
بنظرشان خواهد رسید بر من خرده نگیرند و اگر این رساله فقط دارای يك حسن
باشد بنده را بآن حسن ببخشند .

این رساله مختصر تقدیم استادان گرامی میشود تا با برطرف کردن نقائص
و معایب و اشکالات آن اینجانب را جهت تکامل و چاپ این رساله تشویق و
راهنمایی فرمایند .

ریتم های مشخص موسیقی ایران

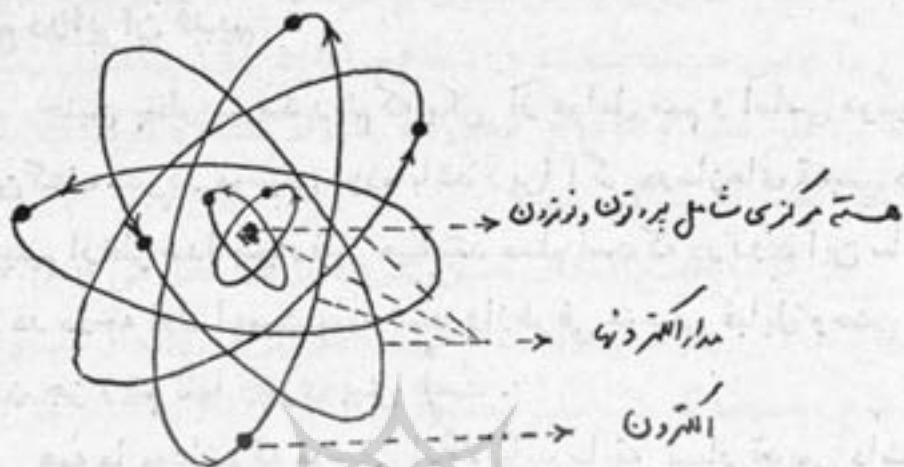
(فصل اول)

تعریف ریتم (Rythme) - ریتم یکی از اساسی ترین عوامل تشکیل دهنده
موسیقی میباشد باید دانست که ریتم از عوامل اساسی طبیعت و وجود آدمی است.
جزر و مد دریا و رفت و برگشت فصول چهارگانه و شبانه روز، تپش قلب و ضربان
نبض و حرکات دم و بازدم دستگاہ تنفس و گردش خون در رگها و غیره وجود
ریتم را در طبیعت تأیید میکند .

هر چیزی که در طبیعت وجود دارد دارای ریتم و حرکت است حتی اجسامی
که بنظر ساکن می آیند .

اگر کوچکترین ذره هر جسم ساده را که اتم نامید میشود مورد مطالعه
قرار دهیم مشاهده میکنیم که هر اتم از يك هسته مرکزی (که خود شامل پروتون

و نوترون میباشد) و الکترون تشکیل شده است. الکترون‌ها بتعداد نوترون‌ها
 میباشدند و در اطراف هسته در مدارهایی در حال گردش هستند و سرعت آنها در
 مدارهای مختلف با هم دیگر متفاوت است یعنی در مدارهای مختلف الکترون‌ها
 با فرکانسهای مختلفی در حال چرخش میباشدند یعنی دارای ریتم هستند.

« شکل بر اتم »

دانشمندان و فلاسفه و موسیقی دانان تعاریف مختلفی درباره ریتم یا وزن
 کرده‌اند.

بعقیده افلاطون «وزن انتظام جنبش و حرکت است»

و بعقیده اریستو کس «ریتم عبارتست از نظم در کشش و گذشت زمان»

ژان ژاک روسو نویسنده و فیلسوف فرانسوی ریتم را چنین تعریف میکند
 «ریتم عبارتست از اختلاف حرکت که سرعت یا کندی و درازی یا کوتاهی زمان
 را بوجود می‌آورد»

و نسان وندی موسیقی‌دان فرانسوی میگوید «ریتم عبارتست از نظم و تناسب
 در زمان و مکان»^۱

مالرب شاعر معروف فرانسوی . le R.P.de Malherbe که ریتم را

۱- یعنی ریتم عنصر اولیه تمام هنرها میباشد و زیبایی خطوط، اشکال، رنگها
 و حرکات را بوجود می‌آورد.

جوهر و اساس موسیقی میداند میگوید «وظیفه ریتم عبارتست از تقسیم صدا و سکوت بر حسب اقتضای حرکت مکانی ملودی». دکارت فیلسوف فرانسوی عقیده دارد که «... توالی صداها بدون ریتم يك نوع هرج و مرج ناهنجاری است. تحت تأثیر ریتم همه چیز منظم و مرتب میشود».

ریتم در ایران قدیم

چنین بنظر میرسد ریتم که یکی از عوامل مهم و اساسی موسیقی است اولین کشف بشر در موسیقی بوده باشد زیرا اگر در سازهای قدیمی دقت کنیم می بینیم از نظر صدا بسیار فقیر میباشند مسلم است که در روی این سازها نقش ریتم در درجه اول اهمیت بوده است و از طرفی موسیقی قبایل وحشی تا همین امروز جز ریتم تنها چیزی بیش نیست .

همه ما میدانیم که موسیقی اصولاً باید سابقه بسیار قدیمی داشته باشد چون اساسی ترین عوامل تشکیل دهنده موسیقی که همان صوت و ریتم است از بدو تولد در وجود آدمی و طبیعت موجود میباشد یعنی بشر از ابتدا به دو عنصر اصلی موسیقی یعنی صوت و ریتم دسترسی داشته است ولی متأسفانه تاریخ موسیقی بسیار جوان است و اطلاعات ما درباره موسیقی قدیم بسیار ناچیز می باشد و از آنجا که هدف نگارنده تحقیق در ریتم موسیقی ایران است سخن را کوتاه کرده و بموضوع ریتم از زمان بعد از اسلام باین طرف می پردازیم .

در زمانهای پیشین در آثار فلاسفه بزرگ فصول عمده ای ببحث درباره ریتم (ایقاع)^۱ اختصاص داده شده است .

در کتاب نفائس الفنون فی عرایس العیون تألیف محمود آملی^۲ و در کتاب درة التاج تألیف علامه قطب الدین محمد بن ضیاء الدین مسعود شیرازی^۳ ریتم را از قول ابونصر فارابی چنین تعریف میکند «الایقاع هو النقلة علی النغم فی ازمنة محدودة المقادیر والنسب» .

۱ - قدماً ریتم یا وزن را ایقاع میگفتند .

۲ - از دانشمندان قرن هشت هجری .

۳ - وفات ۷۱۰ هجری .

همین تعریف باز از قول فارابی در کتاب مجمع الادوار نوشته مرحوم مهدیقلی هدایت (مخبر السلطنه) بزبان فارسی چنین آمده است « ایقاع تقدیر ازمنه محدوده المقادیر والنسب است بین نغمه چند ، یعنی ایقاع گنجاندن زمانهائست بین چند نغمه که از حیث مقادیر ونسبت‌ها محدود باشند .

مولفین کتابهای نفایس الفنون و درة التاج از قول صفی‌الدین ارموی ایقاع را چنین تعریف میکنند « الایقاع جماعة نقرات^۱ يتخللها ازمنه محدوده المقادیر علی نسب و اوضاع مخصوصه بادوار متساویات يدرك تلك الادوار بميزان الطبع السليم المستقیم » .

در کتاب مجمع الادوار همین تعریف بزبان فارسی چنین آمده است « ایقاع نقراتی چند است درازمنه محدوده المقادیر و درادوار متساوی‌الکمیت با اوضاع مخصوصه که طبع سلیم و مستقیم درک آنها کند و چنانکه شعر توان گفت بدون دانستن عروض . ایقاع توان کرد بدون علم برادوار آن . و طبع سلیم غریزه است جبلی که بعضی را هست و بعضی را نیست و چه بسیار کسانی که رنجها برده‌اند و سعی‌ها کرده‌اند و موفق بدرك نسب زمان نشده‌اند و حال آنکه در علوم دیگر فایق بوده‌اند » .

ابن سینا^۲ ریتم را بدینگونه تعریف میکند « ایقاع^۳ سنجش زمان است بوسیله ضربات . هر گاه این ضربات نغمه یا نت موسیقی ایجاد کنند که در این صورت ریتم را ریتم موسیقی نامند . و اگر ضربات آنها معرف سیلابهای کلمه باشد ریتم را ریتم شعری گویند و از ترکیب این سیلابهاست که کلمه و جمله ایجاد میشود » . موسیقیدانان و علمای قدیم مدار اوزان موسیقی را بر آهنگ حرکت و سکون نهاده و بمناسبت شباهت ادوار ایقاعی بادوار عروضی بنای آنها نیز بر ارکان عروضی^۴ گذاشته‌اند . ادامه دارد

۱ - قدما زدن مضراب برسیم را نقره میگفتند .

۲ - ۳۷۰ - ۴۲۸ هجری قمری .

۳ - از کنفرانس آقای دکتر برکشلی در کلن .

۴ - در اوایل نیمه دوم قرن دوم هجری یکی از نویسندگان و دانشمندان عرب بنام خلیل ابن احمد نحوی قواعد و اصول اوزان عروضی را تدوین کرده هنوز هم بقوت خود باقی است .